

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
 Budapest, V. Koháry-utca 4. II.
 Telefonszám: Lipót 974-24.
 Minden pénz a lelkészi hivatal címére
 küldendő.

Felelős szerkesztő:
JÓZAN MIKLÓS
 Munkatársak:
 Botár Imre Buzogány Anna
 dr. Csiki Gábor

Megjelenik havonként.
 Előfizetési ára:
 Egy évre . . . . . 4 pengő

Torda: 1568.

HATÁRKÖVEK

Pozsony: 1848.

az unitárius egyház történetében. Ezekben a helyeken mondotta ki az országgyűlés előbb Erdélyre, azután egész Magyarországra nézve, hogy **az unitárius vallás bevett vallás** (recepta religio).

TARTALOM:

Jó Pásztor

|| Szerkesztő

Ecce Homo

|| William Penn

Ima

|| Csiki Gábor

Gyászbeszéd

|| Józán Miklós

Emlékbeszéd

|| Dimény Mózes

**A főpásztor családja kö-
 rében**

|| Siklóssy László

**Az utolsó órák és a
 temetés**

||

Bucsuszó a sirnál

|| Csiki Gábor

Életrajz

||

**Gyászistentisztelei a
 Koháry-utcai templom-
 ban**

||

**Mit hisznek az
 Unitáriusok**

||

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, V. Koháry-utca 4. II.
 Telefonszám: Lipét 974-24.
 Minden pénz a lelkeszi hivatal címére
 küldendő.

Felelős szerkesztő:
JÓZAN MIKLÓS
 Munkatársak:
 Botár Imre   Buzogény Anna
 dr. Csiki Gábor

Megjelenik havonként.
 Előfizetési ára:
 Egy évre . . . . . 4 pengő

Torda: 1568.

HATÁRKÖVEK

Pozsony: 1848.

az unitárius egyház történetében. Ezeken a helyeken mondta ki az országgyűlés előbb Erdélyre, azután egész Magyarországra nézve, hogy **az unitárius vallás bevett vallás** (recepta religio).

1835-1928.

kilyéni FERENCZ JÓZSEF
 unitárius püspök

Jó Pásztor

„Én vagyok ama jó pásztor;
a jó pásztor az ő életét adja
a juhokért.”

János ev. X. 11.

Ez a világ egy óriási nagy akol. Ennek az akolnak összes juhaira egy pásztor visel gondot. Az Isten: a mi őriző pásztorunk. Gyönyörűsége és kies helyen legeltet minket, az ő mezejének juhait. Csak intenie kell s mi ösztönös érzéssel megértjük, amit parancsol. És engedelmeskedünk neki. Nincs több olyan pásztor, mint a mi pásztorunk. Még a nyájtól elbogarzott, téveteg báránykát is felkeresi, hogy a saját vesztébe készakarva ne rohanjon. S ha már elfáradt a hosszas bujdosásban s gyenge lábai már-már összeroskadnának, vállára veszi és nagy örömmel viszi haza. . . Haza, hogy a többiek is, akik biztonságban voltak, sem a tolvaj sem a farkas nem fenyegette őket, együtt örüljenek Vele, az egész Nyájnak atyai pásztorával. Oh, boldog Akol, boldog világ! Melyik csillagon vettél magadnak tanyát? Mert mi csak álmainkban láttunk tégedet: Egy akol és egy pásztor. . .

Ez a világ egy óriási nagy akol. Sok-sok ajtó, ablak, nyílás, rés van rajta. S mindenkien kitekintve várjuk ama jó pásztorát, akit az atyai Gondviselő felruház a saját képmásával, akinek átadja a maga pásztorbotját, hogy terelgesse az ő nyáját, a juhokat, mint a kecskéket, egyazon szeretettel, megértő lélekkel. És a pásztor meg is jött az idő teljességében. Nem álutakon, nem botorkálva és megtévesztve igyekezett bejutni az akolba, hogy megismerje az ő juhait, hanem a főajtón: mindenikünknek a szive táján. Megláttuk és megismertük őt. Azóta folyton előttünk

jár jó példaadással. Halljuk az ő szavát, amint nevünkön nevez és mi követjük őt. Csak intenie kell s mi diadalmas érzéssel megértjük, amit parancsol. És engedelmeskedünk neki. Nincs több olyan pásztor, mint a mi pásztorunk. Kinában Confuciusnak hívták, Indiában Buddhának. Arábiában — Mohamednek. Sinai pusztában — Mózesnek. A Zendavesta tükörében — Zoroasternek. A bethlehemi csillagos éjszakában pedig — Jézusnak. És ő az ő életét adta a juhokért, hogy bővelkedjünk az ő halálában.

Ez a világ egy óriási nagy akol. Benne kicsiny karám a mi hazánk. És még kisebb lésza a mi unitárius Anyaszentegyházunk. Hetven-nyolcvanezer juhra nem is kell olyan nagy gondviselés, kivált ha minden juh ismeri a maga pásztorát és a pásztor is esméri az ő juhait. Itt a pásztornak jól van dolga, mert a juhok maguk is vigyáznak egyik a másokra. Ha veszélyt éreznek, hogyha tolvaj vagy farkas, vagy épen farkasbőrbe öltözött bárány közeledik, vagy összedugják a fejüket, de nem rohannak hanyat-homlok a veszedelembé, hanem egységes frontot képezve, állanak ellent a támadónak, a kisértőnek és a lelkek nagy kerítőjének! . . . Egy akol, egy pásztor. . .

Ilyen akolnak pásztora a mi szeretve tisztelt püspökünk, Ferencz József, kincses Kolozsvár városában, ahol a napokban két ország szive dobban egybe, éltetve őt, ama jó pásztorát, aki 91 éves drága életét adta és Isten kegyelméből adja továbbra is — utolsó lehelletig — az ő juhaiért.

Budapest, 1926 augusztus hó 9-én.

Szerkesztő.

Ecce Homo . . .

WILLIAM PENN

Ime egy ember, akit az Isten minden szép-jóval megáldott. Megértő lélek, aki belát a mások szivébe és tud uralkodni önmaga felett.

Külső alakja egyszerű, de lelki világa mély és vonzó, mint azoké, akiket valóban Isten maga küldött. Ahogy a szolgálatban forgódik, nincs abban semmi mesterkelt vonás. Igazait, amiket nagybátran hirdet, nem vegyíti emberi bölcselkedés hitető-beszédével. Mint ember és prédikátor, senkit nem utánoz. Eredeti a maga nemében.

Otthonos a Szentírás magyarázatában is.

Behatol a dolgok mélyére és onnan merit mindnyájunk vigasztalására és épületére igazi tanulságot, megnyugtató, szent harmóniát. Amikor pedig imádkozik, alakja megnő, arca sugárzik, mint azoké, akiket boldogít és fölemel az örök isteni jelenlét. Nem is láttam soha senkit, aki olyan buzgón tudott volna imádkozni, mint éppen ő. Ismerte az Istent és bizonyosságot tett róla, mint aki az Urnak közvetlen közelében élt. Aki a szentek szentje előtt áll, az tudja csak, mi az igazi vallásosság, mi az igazi Istenfélelem.

Ilyen harmónikus az ő élete is. Olyan sze-

lid, nyugodt és elégedett, mint akinek mindenben van a lelkiismerete. Öröm és nyereség az ő társaságában lenni, mert szellemi tekintélyéből nem állít korlátot önmaga és embertársai közé. Még a rosszat is szerető részvétellel dorgálja és türelme majdnem határtalan. Irgalmas szamaritánus. Megbocsát még az ellenségnek is. Senkit nem sért. Az elvett rosszért jóval fizet vissza.

Százan és ezren tehetnek tanuságot az ő előkelő szelleme és emberséges modora mel-

lett, akik velem együtt tisztelik és szeretik őt, soha el nem muló tiszta szeretettel. Valóban elmondhatom, hogy a Teremtő rajta kiváltképpen megdicsőítette a maga képét. Alakját leplezetlen isteni fenség sugározza be; de ő ezzel soha vissza nem él, mert az Anyaszentegyházban viselt vezéri tisztét mindig krisztusi szelidséggel, önmérséklettel és mélységes alázattal tölti bé... Ecce Homo.

P. b.

I M A

Néhai Ferencz József unitárius püspök emlékére tartott gyászistentiszteleten

Életnek és halálnak egyetlen szabados Ura, gondviselői Atyánk, nagy Istenünk, ki szent kezedben tartod bölcsőnk és koporsónk, alázattal hajtjuk meg magunkat itt a Te dicsőségedre emelt hajlékban. Neked köszönjük ezt az életet, melyet ezen a földön élünk. A Te jótetszésed hívott minket a megfoghatatlan semmiségből erre a világra és a Te bölcsességed szólít majd el innen abba a titokzatos más világba, ahol hitünk szerint szent színed elé jutunk, kiengesztelődünk, bűnbocsánatot és üdvösséget nyerünk. Neked köszönjük a bölcső örömét, mely egy boldog reménység sugarától ragyog s neked köszönjük az élő hitet, mely a koporsó fájalmát is megszenteli s áldott szivárványt von a könnycseppekre, melyeket eltávozott kedveseink után hullatunk. Imádkozó lelkünk egy frissen hantolt sir fölé száll ebben az órában. Nagy pátriarkánk hamvai pihennek alatta. Álmaihoz didergő fenyők sirnak, zokognak gyászdalokat. Mintha elesett fajunk, székely nemzetünk fájdalma reszketne az ő keserves zokogásukban.

Nagy Istenünk! Legyen áldott, ezerszer áldott a Te szent neved az áldásért, amit az ő szép élete hozott anyaszentegyházunk és nemzetünk számára. Atyai gondviselésed jeléül adtad Te őt nekünk. Bizonyosokká akartál tenni afelől, hogy Te nagy nyomoruságunkban is szeretsz minket, világtervedbe iktatál, szived a mi szabadulásunkért dobog s az anyaszentegyház és a nemzet, melynek ilyen vezéreket adsz, nem veszhet el soha, ha százszor keresztre feszítik is, ismét feltámad és élni fog, élni a Te nagy nevednek örök dicsőségére. Atyánk! Köszönjük az önbizalmat, melyet általa belénk öntöttél és a jobb jövő reményét, melyet általa bennünk megerősítettél. Köszönjük fenkölt gondolatainak fé-

nyét, mellyel mint vezér előttünk világolt, jó szívének melegét, mellyel boldogított, áldott bölcsességét, mellyel kormányzott. Köszönjük az ő hősi bátorságát, mellyel a reá bízott nyáját védelmezte, örök ifjúságát és törhetetlen akaraterejét, mellyel anyaszentegyháza és nemzete igazáért küzdött mindvégig, az utolsó lehelletig. Nevének nimbusza fény, dicsőség, áldás és védelem volt a mi számunkra. Köszönjük, Atyánk, hogy életét a szenvedésekben, a nagy küzdelmek között is olyan széppé, gazdaggá, olyan áldottá tetted.

S most, hogy tüneményes pályafutása után magadhoz szólítád, nem panaszoljuk föl a fájalmát és a veszteséget, mit az ő eltávzása jelent. Áldott volt az óra, melyben erre a világra jött. Legyen áldott a pillanat is, amelyben szent színed elé, az üdvözült lelkek honába megérkezett. Szent lelkednek vigasztaló erejével erősítsd meg az utána gyászoló sziveket, azt az elárvult öreg matronát, ki menyasszonyi fátyolát szemfedőként terítette drága hitvese tetemére, kivel 67 esztendő örömeiben és fájalmában osztozott. Vedd kezedbe és gyógyítsd meg szívének fájalmát. Változtasd át azt hitté és reménységé, a viszontlátás áldott reményévé. Hüségese gyermekek, unokák és dédunokák hadd találjanak enyhületet az imádságban, mellyel gyászukban Téged keresnek. Vigasztald meg a pásztor nélkül maradt nyáját. Oltalmad védjen a nehéz időkben.

Könyörgünk hozzád: segíts, hogy emléket hiven megőrizzük. Szellemalakja, mint tűzoszlop a pusztában vándorló nép előtt, hadd világítson, buzdítson és bátorítson új imádságokra, új küzdelmekre egy szebb jövődért anyaszentegyházunk és nemzetünk javára. Hazatérő lelke előtt nyisd meg az üdvösség kapuját, melyet a Te hű fiaid és hű

leányaid számára készítettél. Áld meg azt a földet, mely porhüvelyét magába fogadta, szép Erdély országunkat, ahol a mi bölcsőnk is ringott s ahol ősapáink csontjai porlanak. Mindannyiuk sirja fölött hadd nyiljon és ilatozzon a reménység virága, virrasszon és

világítson az új tavasz hite: lesz még egyszer ünnep a világon, halottaknak föltámadása, rab népeknek szabadulása, dicsőséges, diadalmas husvét. Amen.

Dr. Csiki Gábor.

Gyászbeszéd *)

„Azért én felvevém gondviselését a maradék megnyomorított juhoknak, tudniillik a nép szegényinek; és választék magamnak két pásztori pálcát, egyiket nevezém szépségnek, a másikat nevezém egyességnek, és úgy legeltettem a juhokat.”

Zakariás: XI. 7.

Gyászoló Gyülekezet! Kedves Atyámfiain! Álmaimban majdnem minden éjjel ott járok az ismerős vidéken, ahol gyermek- és ifjkoromnak gondtalan éveit Isten kegyelméből leperregtek a sors karikáján. Ezelőtt két héttel is ott valék Kolozsvárt, az unitárius templomban. Eleinte kevesen voltunk. Itt-ott egy-egy imádkozó lélek elszórva a tágas padsorokban. De azután — mintegy adott jelre — feltáruultak a templom kapui s mint az áradat, ömlött be azokon az emberek sokasága. Egy részük ünneplő ruhában, a többiek csak úgy, amint mindennapi foglalkozásuk körében járnak szoktak. Ott voltam én is s buzgón énekeltem a felcsendülő zsoltár dallamát. És ott volt a mi főpásztorunk a nagy gyülekezetben, papjai élén, aranyos karszéken. Akkor nem tudtam, hogy ez a különös álmot mit jelent. Most már tudom. És tudja ez a gyásztisztességtevő gyülekezet is. — És tudja Erdély s Magyarország. És tudja az egész világ. Mert hozzánk is és mindenüvé, ahol hívó lelkek és jó magyarok, jó testvérek vannak, szelek szárnyán, ma egy hete megjött a szomorú hír, hogy a mi szeretve tisztelt főpásztorunk **Ferencz József meghalt...** „Egy röpke szóban — mennyi fájdalom!”

Akiről azt hittük boldog elgondolásban, hogy a mulandóság korlátain már itt a földön felülemelkedett: ime, az isteni hívó szózatra letette mégis porsátorát, hogy felöltözzék a kegyelem törvénye szerint a mennyei idvesség csillagos palástjába. Nézzétek a kolozs-

vári temetőben frissen domboruló sirhantján a beszédes fejfát; az van oda írva, hogy 93 éves korában tért a fáradt vándor végső nyugalóra; de hogyha a porból fölemelkedtek és oda feltekintetek, ahová Illés módjára — tüzes szekéren — távozott: ott olthatatlan, lángoló betűkkel ezt olvassátok: **örökélet...**

Örökélet! Az apostoli hitvallásnak ez az utolsó tétele, amelyhez a hívó lélek szent meggyőződéssel ragaszkodik; mert tudja, hogy ez is szerves kapcsolatban áll a legelsővel, mint a zenében a tökéletes dallam végső akkordja a kezdő áriával. **Hiszek egy Istenben... Hiszem az örökéletet...** S ami e kettő között van, mind ehhez a kettőhöz: a Kezdehez és Véghez igazodik. Az emberi élet Istenből indul ki és Őhozá, az Ő atyai kebelére tér vissza, hogy benne, a végzetlen tökéletességben, feltalálja önmagát.

Ezt a keresztény hitigazságot tükrözi és példázza a mi számunkra kegyeletes megemlékezésünk során, az a nemes és munkás élet, s annak nemzeti közkinccs gyanánt őrzött drága eredményei, amelyek lelki szemeink előtt ma ismét elvonulnak. Hálánk és kegyeletünk könnyeivel adózunk ebben az ünnepi órában a „jó Pásztor”-nak, aki még a múlt század ötvenes éveiben „felvette gondviselését a maradék megnyomorított juhoknak.” Fiatalos energiával, korát meghaladó férfias bölcsességgel állott a lekipásztori szent munkába, amely akkor sem jelentett dus javadalmat, de hozott jó hírnevet, közbecsülést és tekintélyt nem csupán a saját nyája, Hívei körében, hanem a két magyar Hazában mindenütt, ahol a felvilágosodott hit, az ésszerű meggyőződés, a tisztult keresztény morál és a felebaráti szeretet vonzó ereje akkoriban csodákat mivelt.

Az elnyomatás szomorú korszaka ott talált minket is a babiloni vizek mellett; de már itt-ott derengeni kezdett egy jobb jövőre vigasztaló képe. S annak, aki mindezt átélte és

* A budapesti unitárius templomban, néhai áldott püspökünk, kilyéni Ferencz József emlékére, 1928 február hó 26-án tartott gyásztisztiszteleten elmondotta József Miklós, püspöki vicarius.

átérezte, hatványozott erővel, hittel, bizalommal kellett hirdetni, hogy a megváltás órája közeleg. Csak ne csüggedjünk! Hazafias, lelkes buzgalommal, fehér galamb módjára, szárnyalt az imádság a honfi-kebelből — a magyaros sujtás alól — az ég Urához, hogy hallgassa meg vezeklő népének fohászát; hiszen „megbűnhődte már e nép a multat s jövendőt”. És zengett a beszéd az ifju Pásztor ajakán, mint az orgona. Földi hangok — mennyei hangok: örök harmóniában egybeforva. Olyan egyszerű az egész, hogy a kisgyermek is megérti s a komoly tudós is elmerenghet rajta, amikor megállapítja a „jövő vallásának” jellemző vonásait. Igazi modern evangélium, amely számol a modern ember lelki szükségével, anélkül, hogy megtagadná a multat, amelyhez az érett megfontolás és egyéni meggyőződés összes argumentumai odafűzik a XIX. század szabadságért esengő géniuszt.

Ennek a géniusznak sugallatát követte a mi jó Pásztorunk, amikor Tordán — a vallásszabadság 300-ados emlékére tartott zsinaton — a feledés mohától megtisztította és magasra emelte Dávid Ferenc lobogóját, igazságot szolgáltatva első mártir püspökünknek a saját hivei és a nagy világ előtt. A hit és lelkiismereti szabadság vértanuja azóta elfoglalta megillető helyét a templomokban, a házi tűzhely mellett, az iskolákban és a nép szívében. S nincs az az eldugott faluja a hegy-völgyes, drága Székelyföldnek, ahol ne foglalják imába az ő nagy nevét, hála adva Istennek a kegyelemért, amelyet őbenne közölt a világgal. Ha nem csalódom, Torda városa is innen vette az indítást, hogy a Magyar Millenium öröme a festő ecsetjével megörökíthesse minden idők számára a Vallásszabadság kihirdetésének klasszikus jelenetét. Nem tudom, ott van-e a halhatatlan művön a történelmi milióban az inspirálónak prófétai alakja; de a megértő lélek távlatában bizonyára az ő tisztos, sugárzó képe is megjelen, mint kereszthordozója a nagy eseménynek.

Az 1848-ban kimondott Unio alapján Erdély éppen ez időtájt egyesült ismét az anyaországgal. A nyáj tagjai közül többen Budapestre költöztek, hogy a hivatali életben és a társadalomban szolgálják a közös édes Anya érdekeit. És a jó Pásztor máris fölkeresi őket, hogy ketten, avagy hárman egybegyűlve, úgy érezzék, hogy közöttük van az Ur az ő áldott jelenlétével, akár csak odahaza a puritán egyszerűségü, de kedves falusi templomokban a Nyárad, vagy a Nyikó mentén, a Hargita tövében, vagy a Székelykő lábánál. Az erdélyi lélek szózatossá igéje, az el-

hintett mag itt jó talajra talált s ő maga is gyönyörködhetett évtizedről-évtizedre annak gyarapodásában. S talán most is, onnan felülről, szelid megnyugvással és szerető atyai örömmel tekint le reánk, magyarországi Hivőre, akiket Tőle sem magasság, sem mélység, sem élet, sem halál soha el nem választhatnak.

A nyájnak ez a része is, ez a fiók-Erdély, mindig nagy tiszteletben tartotta az ő Pásztorát. Emberi és főpapi tekintélyén csorbát nem ejtett soha. Behódolt neki szive szerint, lelke szerint: az ő óhajtása parancs volt előttünk. Önzetlen, gyermeki szeretettel, fiui hódolattal engedelmeskedtünk neki; mert belátuk, hogy amit ő akar, az a legjobb a mi számunkra. Az a nyugodt, méltóságteljes, pátriarkális életkor is, amelynek minden külső ékessége és belső bája ott ragyogott az ő alakján, mindenkit lenyűgözött, akit jósorsa az ő közvetlen közelébe vitt. Bizalmas barátai rokonai, tanítványai, imádott Családjának tagjai, s mindazok, akik valaha ismerték, bűvös szavát hallották, meleg kézzorítását, szívének szerető dobogását érezték, hívó lelkének apostoli szuggesztíójára a romokból új világot építettek, — mind-mind tanúságot tehetnek arról, hogy amit mondtam, az szóról-szóra úgy van.

És ennek a boldog és boldogító, áldott és áldandó életnek és munkának titka nem más, mint amit szent igénk szavaiban — őreá alkalmazva — felolvastam... „**És választék magamnak két pásztori pálcát, egyikét nevezém szépségnek, a másikat nevezém egyeségnek, és úgy legeltettem a juhokat.**” Személy szerint is szép ember volt. Törékeny testben hősi lélek. A szépet kezdte mindenben. Amidőn hitvesére tekintett, az ifjuság aranyidejében, elmondhatá vala az Énekek Énekével: „Ime, szép vagy én mátkám.” S amidőn népes családja felserdült körülötte, örök eszménykép s élő valóság gyanánt lebegett előtte a jámbor, hívó és szeretetteljes szép család, amelyben igazán otthon és igazán boldognak érezte magát. Tudott hinni és az élet szépségeiben gyönyörködni akkor, amikor az ő szerettei, mint az olajfának lehajló ágai ékesítették az ő asztalát; s tudott hinni és megalázkodni, amikor úgy érezte magát a sorscsapások sulya alatt, mint a megszedett szőlő. Tudott munkálkodni és a magyar faj örök életében hinni akkor, amikor nagy királyok kegyei kitüntetésekkel halmozták el; és tudott munkálkodni és gyógyító balzsamot csepegtetni a sajgó sebekbe, amikor a Jeruzsálemi nagy templomot földig lerombolták és elhordották annak szent edényeit. Tudott szeretni és megbocsátani, ami

a legszebb emberi jellemvonás. Tudott szembenézni ellenfeleivel, akik cselet vetettek, vermet ástak neki, s azokon mindig diadalt ült a lelki nagyság isteni ereje által. Bizony, a szépség, a testi-lelki szépség volt az ő pásztori pálcája. Erre támaszkodva mondotta volt 1876-ban, Kecskeméten, a Protestáns Egylet ünnepi ülésén: „Az ember mindenben a szép eszméjét keresi. Ez uralkodik a földön és égen, művészetben és tudományban, vallásban és költészetben, színpadon és magánéletben. Szép után rajong a társadalom. S van-e tökéletesebb szépség, mint a keresztény vallás eszményképe: Isten? Van-e magasztosabb erkölcsi bölcseslem, mint a Jézus hit — és szeretet tana”

Ez az isteni szépség tetszik meg hódoltában a nagy Alkotó előtt, aki őt szent hivatala betöltésére, az örökös pásztorkodásra, oly sok kiváló szellemi tulajdonsággal ajándékozta meg. Ez az isteni szépség uralkodik minden ténykedésén bánásmódjában az emberekkel, akikről hajlandó mindinkább a jót feltételezni, mint a rosszat. Ez tette örökkön áldottá az ő törvényalkotói bölcsességét úgy az Ország házában, mint az egyházi tanács kebelében, ahol a szépség pásztori pálcája mellett mindig szilárdan tartotta vezető kezében ama másikat is, amelyet **egyességnék** nevezett.

Vérbeli unitárius volt. S mint ilyen hirdette, hogy a vélemény és felfogás különbözősége mellett is — értsük meg egymást. Mert akkor igazán a végit járja ez a megviselt világ, ha már az unitáriusok is civakodnak egymás között. Aki azt vallja és azt hirdeti — s kész érte még ma is a máglyára lépni — hogy az Isten egyetlenegy, annak tudnia kell, hogy bár a közös mennyei Atyának házában „sok hajlékok” vannak, — itt minden egyes kapun az üdvösség ígérete ragyog s ne tápláljon közöttünk senki sem övéivel sem másokkal szemben, testvérietlen rideg érzéseket. Az égi Atyában, az ő számadója, az Ur Jézus Krisztus, egy közös nevezőre hoz mindnyájunkat: „Egyek legyetek, mint ahogy én is egy vagyok az én Atyámmal...” Oh, hány gyönyörű pünkösdi jelenetnek volt tanuja s ilyen értelemben a mi jó Pásztorunk hosszú és dicsőséges egyházi szolgálatának s egy félszázaddal többre terjedő püspökségének ideje alatt. Mindjárt az elején ott volt azok között, akik egy jobb jövő zálogával szívekben aláírták a Baldácsy Protestáns Alapítvány igazi keresztény dokumentumát, amely Magyarországon **három** történelmi protestáns egyházat ismer, s anyagi és erkölcsi javaiban mindeniket egyformán része-

siti. Ilyen értelemben nagyra tartotta az egyességben rejlő erőt, amely próbaköve nem csupán a testi szervezet organikus együttműködésének, hanem a vallásos kedély és egészséges erkölcsi világnézet harmónikus egybeforradásának is a lélekben. A kéz nem mondhatja a lábnak: nincs szükségem reád. A fej sem a szívnek: mi közöm hozzád. Hit és tudomány, vallás és közerkölcs nem állhatnak hadilábon egymással; sőt mindenkinek a maga hatáskörében eleven életszükséggé, pótolhatatlanná kell tennie önmagát. Akkor majd meg fog szünni az a bábeli zürzavar, amely a maga pokoli lármájával elszédíti és önmagával ellenkezésbe hozza a társadalom különböző rétegeit, sőt olykor a testvér-egyházakat is, akiknek pedig nem Babel a világító tornya, hanem ama hegyen épített vár, a Krisztus.

Az az egyetemes gyász és kegyelet, amely a mi jó Pásztorunk iránt haló-poraiban — egy tüneményes életpálya véghatáránál — megnyilatkozott fent és alant, közel s távolban mindenfelé, mutatja, hogy az ő pásztori pálcája még most is egyességre int mindeneiket. **Egyességre**, kivált saját Hiveit, akiknek a kegyelet percében is arra kell gondolniok, hogy közülök vajjon melyik az az Elizeus, aki mint méltó utód, magára ölthetné az ő palástját. **Egyességre** — a protestáns családot, — amelynek lelki uniójáért annyi megértéssel küzdött, annyi szeretettel munkálkodott egész életében. **Egyességre** — forrón szeretett magyar fajtát, árva nemzetét, melytől a sors keze durván elsodorta s melyért imáiban sóvárogva, titkon fohászkodni meg nem szünt az utolsó lehelletig.

Még azok is felfigyeltek az ő intelmére, atyai szavára, akik ott tul a tengeren egy haladottabb civilizáció áldásait élvezik. A teremtő és kormányzó szellem hatalmánál fogva, nekik is — főpásztoruk volt. Angol és amerikai hitrokonaink megbecsülték; közülök többen, akik erre jártak, a rajongásig szerették, mert **szépség** és **egyesség** volt az ő kettős pásztori pálcája, amellyel legeltette a juhokat itt, a bérceken tul és tul a tengeren...

— „Egész világ nem a mi birtokunk”; de miénk a szellem dicsőséges birodalma, ahol az Urnak templomában ott ül már a halhatatlan lélek a Szentek Egyességében, az ő papjai élén, aranyos karszéken. Boldog, néma tekintetéből könnyeimben keresztül ezt olvasom ki: „**Atyám, a rámbizott munkát elvégeztem.**”

Ámen.

Emlékbeszéd. *

Ma nyolcadik napja, hogy vettük a szomoru hirt kilyéni Ferenc József unitárius püspök, a volt magyar főrendiház tagja, a II. oszt. vaskoronarend és Ferenc József rend nagykeresztjének tulajdonosa elhunytáról. Volt főpásztorunk elköltözése mély részvétet keltett mindenfelé. Nagy a veszteség az unitárius egyházén kívül főképp az erdélyi magyarság szemontjából, mert tekintélyénél, koránál fogva ő volt az ottani magyarság egyik legerősebb bástyája. A magyar sajtónak minden **jelentősebb** organuma méltóképen igyekezett megemlékezni életéről, munkásságáról és munkásságának sikereiről. De másfelől viszont, kérdezem, vajjon lehetséges lett volna-e akár írásban, akár szóban is e szomoru napokban, illetve a gyászeset bekövetkezése után eltelt **rövid idő** alatt, a megboldogultnak életét, munkásságának eredményét a valóság-nak megfelelő **kellő** világításba helyezni? E kérdésre csak **egy** felelet lehet a helyes, az tudniillik, hogy **nem**. Egy olyan egyén életének **hű** megörökítésére, aminő megboldogult főpásztorunk volt, még annak az embernek is **hosszabb** időre van szüksége, aki őt közelebbről, minden vonatkozásban ismerte, mert egy **kimerítő** munkánál, **külön** kell foglalkozni a megboldogulttal, mint emberrel, mint pappal, mint szóokkal, mint tanárral, mint püspökkel, mint egyházfővel, mint íróval és végül mint a felekezeti békesség apostolával.

Ezeknek az **összes** szempontoknak figyelembevételével lehet csak megrajzolni Ferenc Józsefnek **életét** illetve életének **nimbuszát**, amely őt Erdély társadalmában körülvette s talán halála **után** is körül fogja venni. Önmagát, egyházát és hazáját tiszteli meg majd a tollforgató lelkes, szívet-lelket és gondolatot vizsgálni tudó ember, aki néhai főpásztorunk nemes alakját, tiszta, önzetlen életét, minden **rendü, rangu és felekezeti magyar** ember részére **követendő példa** gyanánt, hűen és méltóan meg fogja, meg **tudja** örökíteni.

Ezt a feladatot tehát hagyjuk meg a jövőnek. Ezért, e pillanatban, mikor a csonkaországi unitáriusok nevében lelkünk melegéből hódolunk nagy nevű néhai főpásztorunk emlékének, én sem kívánok foglalkozni a megboldogult életének részleteivel, hanem pályafutásának csak egy-két **olyan** megnyilvánulására akarok rámutatni, amely minden **magyar** embert közelről érdekel.

Az 1848-iki szabadságharcunk Ferenc Józsefet 13 éves korában találja. A fiatal gyermek Erdély magyarságával együtt örül, ujjong az Unió kimondásának, a Wesselényiek, Bethlenek, Kemények **történelmi** nevezetességű szereplésének. Fiatal kora miatt nem mehet táborba, de a háboru miatt bezárt iskolából haza megy szülőfalujába és ott az ifjúságot katonai gyakorlatokra oktatja. Ez által a románok haragját, kik most teljes tisztelet adással megjelentek a sirjánál, anynyira magára vonta, hogy menekülnie kellett és csak Bem **diadalmas** csatái után térhetett vissza.

Minket, e csonka ország magyarjait, unitáriusait közelebbről érdekel az is, hogy most megboldogult főpásztorunk alapította, **szervezte** meg a magyarországi, azaz jobban mondva a Duna-Tiszamenti unitárius egyház-kört, mely a mai szomoru időkben a Magyarországi Unitárius Egyházat alkotja. Az alapítással kapcsolatban tartott **szónoki** beszédeivel magával ragadta a **nem unitárius** hallgatóságot is. Egyik ilyen, Kecskeméten tartott beszédének hatását a **Jókai** által szerkesztett „Életképek” című lap örökítette meg 1876-ban.

Néhai püspökünk tevékenységének egyik **legjelentősebb** ténye volt ugy **egyházi**, mint **nemzeti** szempontból **azonban** az, hogy megteremtette és hosszú életén keresztül fenntartotta. ápolta és ezáltal mind szorosabbá és bensőségebbé tette a magyar-amerikai és angol hitrokoni kapcsolatokat, melyek, **hosszu időn át**, külföldi hitrokonaink költségén, lehetővé tették magyar ifjaknak, fiuknak és leányoknak egyaránt — angol egyetemek, iskolák látogatását **egyfelől, másfelől** azt is, hogy idők folyamán, — nevezetesen pedig Dávid Ferenc születésének 400 éves évfordulója alkalmából — **sok** angol és amerikai hittestvérünk kereste fel az unitárius vallás **bölcsőjét. Erdélyt**. E látogatások folyamán, külföldi hitrokonaink megismertek, megszerettek bennünket és így azután már ők igyekeztek a köztünk fennállott kapcsolatokat minél szorosabbá minél bensőségebbé tenni. Ennek tulajdoníthatjuk főképpen azt, hogy a katasztrófával végződött háboru után, a szomoru sorsra jutott Magyarországnak angol és amerikai hitrokonaink adták az első vigasz-

* A gyászistentisztelet utáni közgyűlésen elmondotta: Dimény Mózes pt. főigazgató, egyházközi f. gondnok.

taló, bátorító, reménynyújtó szót és nyujtották az első segélyhozó kezét.

Ezeknek a tényeknek a jelentőségét itt e helyen és ebben a pillanatban nem szükséges részletesebben említeni, hisz ezek mindnyájunk előtt tökéletesen ismeretesek.

A külföldi hitrokonaink által nyújtott segítő kezét a mi megboldogult püspökünk **nem foglalta le** egyházunk javára, hanem nagy lelki gyönyörűséggel örült annak, hogy azt az **egész magyarság** ügyének szalgálatába állíthatta, miáltal alapját vetette meg annak, hogy most ott **tul a tengereken** folyik egy hatalmas akció a magyarság megmentése érdekében.

Elhunyt pátriárkáknak ilyen irányu magasztos tevékenysége és kitartó munkássága olvasztotta egybe Erdély vérző szivü, szenvedő magyarságát. Ez a **lélekben** való egyesülés örök időkre **lerombolhatatlan emlékoszlopa** marad Ferenc József minden hiuságtól és önzéstől mentes **közéleti** tevékenységének.

De néhai főpásztorunk **nemcsak** a magyarság ügyének volt harcosa, hanem ennek szilárd alapul szolgáló **felekezeti békességnek** is apostola volt. E tekintetben kifejtett munkásságának áldott eredményeit semmi sem mutatja jobban, mint az a **tény**, hogy mikor 90 éves születési évfordulóját ünnepelték, ez ünnepélyen az **összes** vallásfelekezetek **nagyobb** számu küldöttséggel képviseltették magukat, sőt a katolikusok képviselői között ott voltak a szerzetes rendek representánsai is. A sok szónok között Hirschler József **pápai prelátus** hatalmas beszédben éltette püspökünket, mint a **felekezeti megértés** bajnokát és beszédének végeztével **kitörő** lelkes éljenzés kíséretében megcsókolta pátriárkáknak szerinte „munkában fáradt” kezét. Egy katolikus főpap megcsókolta az unitárius püspök kezét! Lehet-e, a vallási békességnek, az összeolvadásnak szebb képét, jelenetét elképzelni is? Nem!

Ez akézcsoók megpecsételte azt a fenséges gondolatot, hogy az önzetlen magyar embereket a vallás nem választhatja el, sőt ellenkezőleg, az igazi bensőséges **krisztusi hit és igazságos megítélés** csak jobban összeforraszthatja, összekovácsolhatja a **tiszta** lelkeket. E tekintetben Erdélyben elért eredmények nagy főpásztorunk életét dicsérik. E munkásságában **hű** maradt Dávid Ferenc tanításához, a hit és lelkiismereti szabadság hirdetéséhez és annak az életbe való átültetéséhez.

Csoda-e tehát, hogy ilyen élet után tizezrek jelentek meg ravatalánál, sirjánál?

Az örzött határok felett lelkünk szárnyain menjünk el mi is a frissen hantolt sirhoz, melynek földje talán mindnyájunk szűkebb anyaföldje is, — észrevétlenül tekintsünk bele a koporsóba, ott fogjuk látni, **magyar ruhában**, felesége **menyasszonyi fátyola** alatt a jószágos arcu öreg pátriárkákat, mosolyogva, abban a tudatban, hogy életét úgy töltötte, hogy abban **Istennek** és az **embereknek** egyaránt gyönyörűsége tellett.

Most pedig hagyjuk ott a sirt, hagyjuk pihenni annak nagy lakóját, abban a szomorúsággal teljes, de a felemelő **büszke** tudatban, hogy az, aki abban a sirban pihen, az **egész világ** unitáriusainak **nemes szivü, nagyképeségü** püspöke és **minden embernek felebarátja** volt, aki egyaránt szolgált **bölcsességgel** Embert, Hazát és Istent!

A Mindenható nyugosztalja meg és örökké áldott legyen emléke!

„Hiszek egy Istenben,

Hiszek egy hazában,

Hiszek egy isteni örök Igazságban,

Hiszek Magyarország feltámadásában!

Amen.”

A főpásztor családja körében

Megérkeztem abba a vendégszerető házba, amelyben tavaly ilyenkor is kedves napokat töltöttem. Alig vérttem le az út porát, hozzám lépett a ház ura, Ferencz József püspök, az én szeretett nagyapósom és egy kis sárga könyvecskét nyujtott át.

Ime, László, úgymond, amit annyit sürgetél. Ebben a füzetben elmondtam mindazt, ami felebarátaimat érdekelheti „Emlékeimből.”

Őszinte örömmel töltött el, hogy az öreg úr

nem felejtette el, hogy én is egyike voltam azoknak, akik unos-untalan sürgették: ilyen magas korban, ilyen friss elmével ne bocsássa szélnek hosszú évtizedek tapasztalatait, hol derüs, hol borus impresszióit. Meg is írtam egy alkalommal:

— Nem olyan fáradságos dolog ez, nagyapa! Leül a karosszékbe s egy jólszelelő **fél-szivar** mellett elkezd nekem beszélni. Nem is gondol arra, hogy ebből írás lesz. Nagyapa beszél, én meg figyelek, itt-ott jegyezgetek. Holnapra aztán gépírásban ott lesz, amit hal-

lottam. Ott lesz jól-rosszul. Majd nagyapa tesz róla, hogy jó legyen.

Őnök már tudják, hogy nem így történt. Bevallom, az öreg úr alaposan lefőzött. Neki nem kellett az arisztokraták és bankigazgatók irodalom-technikája. Nem tiszta munka az. Ő hű maradt ahhoz a módszerhez, amelyet már hetven év előtt is — ha nem régebben — sikerrel alkalmazott: vette a pennát és megírta a könyvet elejétől végig maga! Igaz, hogy ilyképen nem lett a munka olyan nagyterjedelmű, mint én gondoltam, de annál klasszikusabb. S ezenközben el is olvastam a rendkívül élvezetes kis memoárt.

— Igen, igen, gondoltam, ez a kilencvenéves Ferencz József. Ez ő hamisíttatlanul. S ez így van helyesen.

Az utolsó szavakat, úgy látszik, hangosan mondtam, mert egyszerre csak megszólalt a hátam megett az egyik unoka, a kis Ferencz Magda:

— Hogy mondhatsz ilyent, László? Egyébként, te meg lehetsz elégedve, de mi nem vagyunk.

A helyzet magyarázatául el kell mondanom, hogy egy nagy család hasonló valamely doktaturával vegyes köztársasághoz. A család fejét vég nélkül tiszteli és szereti mindenki, de mindenkinek megvan a véleménye, amelynek siet kifejezést adni. A házszabályok elég enyhék: egyszerre többen is felszólalhatnak.

— És miért nem vagy megelégedve nagyapa írásával, kérdeztem Magdust, aki ezenközben táborot gyűjtött maga köré.

— Hát nem vetted észre, fejtegette a kislány, hogy az egész könyvében egy árva szó sincs az unokákról? Hát azért vagyunk mi nagyapa unokái, tüzesedett neki a tizenhat éves pártvezér, hogy másokról írjon, de rólunk ne írjon?

A szituáció kezdett kiélesedni. Krémésbélest hoztak. Tudvalevő, hogy szónokok frissítőül használnak vizet, spriccert, sőt még — erre is volt eset — konyakot is. Krémésbéles eleddig még nem szerepelt, mint az ékesszólást elősegítő tényező. Demosthenes kavics-csal a szájában tudott beszélni, de krémésbélessel aligha tudott volna. Választani kellett: vagy enni, vagy beszélni. Magda az írás szavai szerint: a jobbik részt választotta. Lemondott a beszédéről, de utoljára még kivágta a döntő érvet:

— Egyébként még nagyanyáról is csak két sort lehet olvasni a könyvben!

— Az egész könyv a nagyanyátról szól, nyugtatta meg a krémesszájú szónokot az ősz püspöknagyapa, mert az én emlékeim egytől-egyig az ő emlékei.

Egy jóleső kézzorítás lett a jutalom — a

nagyanya részéről. — A meghatottság pauzája következett, amelyet én egy ádáz haditerv kovácsolására használtam fel.

— Majd én fogok írni nagyanyáról, jelentettem ki váratlanul.

A gyerekek élénk helyesléssel fogadták kijelentésemet, bár látszott rajtuk a rezignáció, hogy íme, az unokák megint csak kimaradnak. Nagymama azonban felpattant.

— Hogyisne! Talán bizony az ujságba is kiteszel?

— Nagymama nem szereti az ujságot? kérdeztem.

— Már hogyan szeretném, amikor nagyapátok délután felolvassa nekem az **Ellenzék**-et! De én rólam ne írjon az ujság!

Meg is ígértem, hogy nem töröm a fejemet eféle rosszban. De mentől tovább néztem, hallgattam ezt a csodálatos asszonyt, annál inkább éreztem, hogy nem fogom megtartani az ígéreteimet. Pedig minek is írok: **Ferencz Józsefnét** ismeri egész Kolozsvár. Igazi régi magyar nagyasszony ő. A régi világ minden jósága a maga frissességében maradt meg benne a mi szomorú korunkra. Ha egymás mellett látom őket, a kilencvenéves püspököt és a nyolcvanötéves püspökné asszonyt, valóban nem tudom, melyik az öregebb, melyik a fiatalabb.

Nina mamának arcára barázdákat szántott az idő, de mozgása fiatalos, hangja, beszéde még annál is fiatalosabb. Minden felelete olyan tüzről pattant, hogy mindkét Magda-unokáján túltesz, pedig ez nagy dolog!

Szóval igyekeztem elfelejteni elárult haditervemet, de egy délután mégis csak odahúzódtam e drága teremtség mellé és elkezdtem őt kérdezgetni olyasmikről, amiket egyébként már egyszer-másszor hallottam. Jól esett még egyszer hallani.

És Ferencz Józsefné, sz. Gyergyay Anna elkezd nekem mesélni édesatyjáról, **Gyergyay Ferencről**, a köztisztviselőben álló kolozsvári fiskálisról. Nagymama még emlékszik az édesatyjára, pedig öt esztendő volt csak, amikor elvesztette. Öten maradtak árvák; ő volt a legkisebb. Szerető édesanyjuk, **Bartha Zsuzsánna** egyengette számukra az életet. A sors megedzi a gyenge asszonyt. És özv. Gyergyayné példás rendben tartotta a háza táját:

— A Gyergyay-lányokat bizony nem az utolsó hely illette a városban!

Engem persze elragad a táblabíróvilág varázsa és sietek kérdezni:

— Aztán táncolt-e sokat, nagymama?

— Táncoltam, lelkem eleget. De nem hosszú évekig, mint a mai lányok. Mégis: két farsangon át. Sok szép lány volt akkor Kolozs-

várt: Györffy Ilka, Gálfalvy Vilma és Nina, meg a Mikó-lányok. Volt bál a Redoute-ban, még több volt a házi mulatság.

— De hiszen akkor volt az osztrák abszolutizmus kora. És mégis mulattak?

— 1859-ről, meg 1860-ról beszélek! Akkor már kezdődött a magyar világ! Pártában, pruszlikban jártunk valamennyien. Magyar ruha volt a fiatalságon. Minden táncmulatság egy-egy magyar ünnep volt.

— És 1860 után már nem bálozott, nagymama?

— Ejnye, hát még ezt sem tudod! Persze, hogy nem! Férjhez mentem!

Ezenközben megszorodott a hallgatóság a süldő unokalánykával, akiket érthetően érdekel a férjhezmenés problémája. (Azt mondják: a történelem az élet tanítómestere; hátha lehet valamit tanulni.) Minden fül nagymamára figyel, mert nyilvánvalóan most következik az, ami kimaradt az Emlékeimből.

— Az én Józsim mingyárt megtetszett nekem. Nem volt még köztünk házasságról szó, de tudjátok, hogy az anyák mingyárt házasságra gondolnak, ha egy fiatalembert látnak. Jó édesanyámnak pedig nem nagyon tetszett az én Józsim udvarlása. Nem akart engem egy kezdő paphoz adni. Én magam sem tudtam, hogyan vagyok nagyapáttal. Nagyon kedves, finom fiatalember volt, de nem tudtam, mi a szándéka. Egyszerre csak híre jött, hogy a fiatal Ferencz József hosszú németországi, franciaországi, meg angolai útra indul. Úgy is volt! Elbúcsúztunk egymástól, mint ahogy illedelmes úri fiatalokhoz illik.

— Józsi már a hetedik határon is túl járt, amikor egyszerre csak beállított Gyergyay Árpád dr. — az én hasonnevű kedves uram-öcsém édesatyja — és egy kis levélkét hozott nekem a következő sorokkal:

A jelent élvezve s a multat sem feledve,
Ha végre megadja a jövő, amért szíved dobog:
Szívemből kívánom, légy boldog!

F. J.

— Én jól tudtam, mit jelent ez a két betű és azt is tudtam, mit jelentenek ezek a szép emléksorok. Ezek nem a multa, hanem a jövőre vonatkoztak. Aztán Józsi visszajött, máris kezdett híres ember lenni. Meg volt az esküvőnk s azóta hatvanöt év óta élünk a legboldogabb házasságban.

— És nagymama mamája belenyugodott a házasságba?

— Nem szívesen egyezett bele, de aztán ő is megszerette az én Józsimat! Soha anyós és vő úgy meg nem értették egymást. Csak egy pont volt, amin erősen veszekedtek. De ez is jóra fordult.

És a nagyasszony szeme e kedves emléknél

könnyezni kezd.

— Mesélte nagyapátok — még a könyvében is olvashattátok — hogy a világért nem akarta vállalni a püspökséget ezelőtt negyvenkilenc évvel. „Gyomorhajos vagyok én, beteg ember vagyok én és úgyszólván meghalok,” hajtogatta mindegyre. Ezt már nem hallgathatta az én édes anyám. Felülkerekedett benne minden asszonyi erély és rászólt az én öregemre:

— Hátha mindenáron meg akarsz halni, akkor mint püspök halj meg!

— No, majd jövő esztendőre, az ötven éves püspöki jubileumon, Árkoson fogom az én Józsimnak megmondani, mennyire nem neki, hanem az én anyámnak volt igaza ebben az egyetlen vitás kérdésben!

— Sok örömünk volt jó édesanyámban, aki ezüstlakodalmunkat is megérte. Most már persze nem a szülőkből, hanem a gyerekekből van az örömünk. A gyerek öröm is, meg bánat is. Bizony nagy volt a mi szomorúságunk, amikor ez is, az is váratlanul elhagyott bennünket. Az első halottunk az én szép Anna lányom volt, aki tizenhat éves korában költözött el mellőlünk. Azután elvesztettem Gyula fiamat, három év előtt meg az a borzasztó csapás ért bennünket, hogy Ákos fiam és szeretett vőm, Sámly László — egyik itten, másik Budapesten — egy napon haltak meg. A megmaradtak a mi vigasztalóink.

És összedugjuk a fejünket, hogy statisztikát csináljunk. Megállapítjuk, hogy Ferencz Józseféknak volt 6 gyermekük, közülük él 3; 10 unokájuk, közülük él 9; 9 dédunokájuk, mind életben. Volt tehát összesen 25 leszármazójuk, akik közül életben van 21. Menyeket és vőket is a „gyerekekhez” számítva, a „gyerekek” összes száma volt 32, közülük életben van 24.

Nina mama hol vigabban, hol szomorúbban, de mind élénkebben beszél a gyerekekről a gyerekeknek, közbenközben fordul egyet és valami családi emlékekkel illusztrálja előadását. Menyegzői és báli ruhák kerülnek elő.

— Tudjátok-e — jut eszébe valami a nagyasszonynak — hogy milyen gyönyörű maszkás bálók voltak az én időmben!

— Olyan maszkás bálók, ahol nem ismerték meg egymást a résztvevők? Kérdi az egyik szakértő unoka.

— Olyan bizony! Amikor összejöttünk, egyik sem tudta, hogy melyik a másik. Még engem ismertek meg leghamarább!

— Aztán miről ismerték meg nagymamát?

— Hát a kék szememről, mondja a nagymama és egy kis szünetet tart. Az én Józsim azt mondta, hogy ilyen szemem csak nekem van!

— Hát ilyen karcsú dereka volt még vala-

kinek? Kíváncsiskodnak a többiek és mustrál-gatják az előkerült szebbnél-szebb magyar „derekakat”. Az egyik unokában, a húszéves Sám Margitban — aki a Baba névre hallgat felébred az ambíció és belepréseli magát az egyik derékba. Pompásan áll rajta!

— Baba örökölte a nagymama darázsderekát, vetem közbe én.

— Lehet, hangzik a helybenhagyás; meg azt is, hogy ő is olyan szívesen ugrik minden szóra, mint én valamikor. Akármi kell, Baba már szalad érte. Azért olyan sovány! Fejeld meg azt a kávé, lelkem!

Baba ennek a parancsnak is engedelmeskedik, a többiek pedig megnyugtatták nagyanyjukat, hogy a modern lányok nem nagyon búsulnak azért, ha nem kövérek.

— Aztán melyiket szereti legjobban, nagymama? folytatom én az interjút.

— Valamennyi egyformán kedves nekem. És csak azt kívánom tőlük, hogy engem is úgy szeressenek ők, ahogy én szeretem őket.

Erre valamennyien elérékenyedünk egy kicsit. Látom, komolyan kell vennem a tárgyalás vezetését.

— A háborúról beszéljen valamit, nagymama!

— A háborúról? No jó! Tudjátok, a főtéren volt a Gyergyay-ház. Egyszerre csak azt látjuk, hogy az egész tér tele van orosz katonákkal. A mi házunkat is telerakták oroszokkal...

— De hiszen nem jártak oroszok a háborúban Kolozsvárt!

— Ne mondj nekem ilyent, lelkem. Hisz a saját szememmel láttam. Kilenc éves gyerek voltam, de mindenre emlékszem, ami akkor történt!

— Hát melyik háborúról beszél nagymama?

— Melyikről? Hát a negyvenkilencesről!

De aztán mégis csak a világháborúról kezdünk beszélni.

— Nehéz idők voltak azok, gyerekek. Mit

tehattunk mi, öreg asszonyok? Semmit. Odaadtuk a mozsarainkat. De nem szívesen adtam oda! Nem is akartam odaadni. Fájt a szívem értök. Egyszerre azt mondja az én Józsi fiam: „Hát anyám, a katonafiát nem sajnálja, a mozsarait pedig sajnálja!” Egyszeriben odaadtam valamennyi mozsaramat és összeecsókoltam az én egyetlen megmaradt fiúgyermekemet!

És a nagyasszony körül néz a szobában, hogy ott van-e a fia. Mert így hívják a családban ifj. Ferencz Józsefet, az erdélyi társadalom e közszeretettnek örvendő, finomlelkű tagját. A nagyasszony szájában Józsi férjét, a püspököt jelenti. Kívülök van még két Józsi unoka: legifj. Ferencz József és Végh József. Rendszerint négy Józsi ül az asztalnál.

— A fiam nincs most itt, de itt van az én Józsim! Hallj csak oda, mi mindenről nem kérdeznek engem ezek a gyerekek.

És szeretettel simul oda az ő Józsijához, az egyetlenhez, akivel kivételt tesz a családtagok között: őt szereti legjobban, őt, akihez ezüst, arany, gyémántlakodalmon túl az örökkévalóságba menő szeretet fűzi. Odasimul hozzá, de aztán megpendül:

— Haszontalanok, hogy elbeszélgették velem az időt! Pedig mennyi dolgom van! Nem láttátok a kócsaimat?

És a nagyasszony megy igazítani a ház ezernyi dolgát. A világért el nem hagyná, hogy reggeltől estig ne dolgozzék. És jól esik neki ez a folytonos tevékenység. Csak a szemére panaszkodik olykor. Az a szép kék szem, amelyről a maszkás bálon már belépéskor megismerték, nem a legjobban szolgálja ezt a nyolcvanötéves fiatal asszonyt.

Ferencz József püspök úr az ősz patriarcha, meghatottan néz utána:

— Jó, jó, hogy ennyit beszéltél ezeknek a gyerekeknek. Csak ez a László ne lett volna közöttük, mert ez még kiteszi az ujságba!

Siklóssy László.

Az utolsó órák és a temetés

Ferencz József püspök betegsége

Ferenc József fizikai erejét két évvel ezelőtt szerencsétlen kimenetelű balesete támadta meg, amikor csipőtörést szenvedett és bár szervezete kiheverte a betegséget, egészsége még sem állott teljesen helyre, mert kísérelés nélkül csak a szobában tudott botjára támaszkodva sétálgatni. Lakását sem hagyhatta el és ez a bezárkózottság nagyon elkészerítette az ősz püspököt. Balesete előtt még a legutóbbi időkben is minden nap felment az unitárius kollegiumba és tevékeny részt vett

az unitárius egyház vezetésében. Én nem mult el nap, hogy a közszeretettben és tiszteletben álló ősz egyházfő ne tette volna meg rendes sétáját a városban. Az utolsó két évben érezte csak Ferencz József püspök előrehaladott korának súlyát, de friss és legutolsó napjaiban is fiatalos szellemét nem tudta legyőzni a betegség. Figyelemmel kísérte az egyházi és társadalmi élet minden mozzanatát és aggodó szívvel örködött a magyarság sorsa fölött. Kísérőire támaszkodva vasárnaponként ez-

alatt a két év alatt is részt vett a Kossuth Lajos-utcai unitárius templom istentiszteletein.

Az utolsó papi szolgálat

Aldó és intő szava mindig tanácsokkal látta el az unitárius egyház papjait és élénk összeköttetést tartott fenn egészen haláláig az angol és amerikai unitárius egyházközségekkel, amelyek az ő püspöksége alatt léptek szoros kapcsolatba az erdélyi testvéregyházakkal. A novemberi főtanács alatt még egyszer papi szolgálatot teljesített Ferencz József püspök. A főtanáccsal kapcsolatos paszentelest nem halasztotta el, hanem ünnepélyes istentisztelet keretében lelkésszé szentelte fel az unitárius egyház tizenhat fiatal papját.

Könnyekig megható volt ez az ünnepély. A Kossuth Lajos-utcai unitárius templomot zsufolásig megtöltötte a közönség, mint-hogyha mindenki érezte volna, hogy ez az utolsó alkalom, amikor még egyszer a templomból fog szólni Ferencz József püspök csengő hangja.

Amikor vége volt az egyházi beszédnek és az orgona utolsó hangjai hallatszottak, elhagyta helyét az ősz Ferencz József püspök és botjára támaszkodva megállott a templom közepén. Mindenki érezte ennek a percnek ünnepélyességét és nemcsak a felszentelendő papok, hanem az egész közönség felállott tisztelete jeléül és úgy hallgatta a papszentelő beszédet. Volt valami apostoli abban ahogyan Ferencz József püspök áldásra emelte kezét és a hangja olyan érces erővel hallatszott, mint hogyha első, fiatal szónok évei elevenedtek volna ismét meg, amikor minden alkalommal a lendületnek és az ékes szónak prófétai erejével ragadta el hallgatóit.

— Talán ez az utolsó papszentelésem — kezdte beszédét a püspök. — És mégis hálát adok a mindenható Istennek, hogy megengedte érnem ezt a napot, amikor ismét pappá szentelhetem a fiatal lelkésztársakat. Fél százados püspökségem alatt megváltozott az unitárius egyház papi testülete. Ugy érzem, hogy jelenlegi lelkésztársaink mind abban a szellemben nevelkedtek és hirdetik Isten igéjét, amelyben én tanítottam Dávid Ferenc vallását és a mai papszentelés után a jelenlevő lelkészek közül csak egyetlen-egy nem én szenteltem pappá.

És mialatt beszélt a püspök, mint hogyha végigvonult volna a hallgatóság előtt gyönyörű életének minden sikereiben gazdag emléke. És amikor tanácsokkal látta el az új lelkészeket, hogy sohase szünjenek meg egyházuk és magyar fajuk érdekében munkálkodni, sokan nem tudták visszafojtani a feltörő zo-

kogást. És bizonyára a felszentelt papok életének legszebb emléke marad, amikor a főpásztor egyenként megáldotta őket.

Az utolsó napok

Ez a papszentelés volt Ferencz József püspök utolsó papi szolgálata, de egyházának vezetésében ezután is mindig részt vett. Nem volt olyan akta, amelyet személyesen ne irt volna alá és halála előtt négy nappal írta meg legutolsó levelét, amelyben tanácsokkal és utasításokkal látja el az egyik Amerikában tanuló unitárius papnövéndéket és arra inti, hogy igyekezzenek megnyerni amerikai hittestvéreinek szeretetét.

Pedig ekkor már súlyos beteg volt Ferencz József és hozzátartozóit kezelőorvosai figyelmeztették arra, hogy a vég előbb-utóbb bekövetkezik. Körülbelül három héttel ezelőtt ugyanis emésztési zavarok léptek Ferencz Józsefnél.

A betegség következtében sárgaságot kapott, étvágytalan lett, azonban csodálatos fizikum az utolsó percig is feltörő erővel küzdött a végzetes baj ellen. Nem vesztette el szellemi erejét és a betegség nem tudta ágyba dönteni. Nem látszott rajta beszélgetés közben semmi változás, csak mint hogyha kissé elfáradt volna az életküzdelemben, előtlenebb lett a hangja. Egészen péntekig tudott diadalmaskodni a szervezet a betegség fölött. Hozzá tartozói már-már remélték, hogy most is kiheveri a halálos bajt és maga a püspök is bizott fegyógyulásában, mert egy percig sem gondolt közeli halálára.

Pénteken azonban már nem kívánt felkelni a püspök. Fájdalmakról panaszkodott és a napnak legnagyobb részében csendesen feködt ágyában. Szivettépő fájdalom töltötte el az embert, ha feleségét látta, az aggódó, hűséges feleségét, a hatvanhét évi házassága alatt Ferencz Józseffel együtt megöregedett kékszemű nagyasszonyt. Ott vigyázott egész nap a férje ágya mellett, kezeiben tartotta a szenvedő kezét és reménykedő mosolygás csillogott fel az arcán, ha a nagybeteg püspököt szólni hallotta.

A péntekről szombatira virradó éjjel érezte Ferencz József püspök először kínosan a betegség fájdalmait. A belső fájdalom a hajnali órákban már annyira súlyos volt, hogy Ferencz József minden percben feljajdult és az azonnal előhívott dr. Gyergyay Árpád és dr. Filep Gyula pantopon-injekciót alkalmaztak. Az injekció hatása alatt egészen szombat estig kábultan, félig lehunyt szemekkel feködt ágyában. A délutáni órákban már az egész városban tudták, hogy a püspök állapota aggasztóra fordult. A barátok és tiszte-

lők egymásnak adták a kilincset a püspöki házban, hogy felvilágosítást kapjanak: van-e még remény? Szombaton este hét óra tájban, amikor dr. Filep Gyula megvizsgálta a beteget, lemondóan intett az aggódó hozzátartozóknak, hogy az ősz püspöknek legfeljebb még ez az éjszaka van hátra.

A vég

Kétségbeesett kínos csend következett, amelyet csak a néma kábultságban fekvő püspök hangosabb lélegzetvétele tört meg néhanéha. A család már-már azt hitte, hogy Ferencz József nem tér többé magához, hanem épen olyan csendesen, mint amilyen egész élete volt, átköltözik lelke a másvilágra. Kilenec óra tájban azonban, mint hogyha csoda történt volna, a kivételeserejü szervezet még egyszer diadalmaskodott a kór felett. Az injekció hatása elmúlt és Ferencz József még egyszer magához tért. Körülnézett dolgozószobájában, amelyben annyi gyönyörű munkája született és ahol annyit küzdött és dolgozott családjának, az unitárius egyháznak és a magyarság egyetemének érdekében. A fájdalom már elhomályosította tekintetét és aznap reggel történt meg vele először, hogy amikor hűséges titkára Kovács Kálmán eléje terjesztette az aláírásra váró aktákat, meg rázta a fejét és azt mondta, hogy majd délután.

Az utolsó öntudatra ébredés alkalmával nem volt már ereje erre. Kínózta a fájdalom, de tekintete azért mégis hálásan nyugodott meg feleségén, gyermekein és az ágy körül álló családtagokon.

— **Édeseim! Óh, édeseim, —** mondta elhaló hangon és áldólag terjesztette ki kezét.

A fájdalom ezután ismét fellépett. De nem sokáig kínozhatta Ferencz Józsefet. Az Isten, akinek egész életében szolgálatában állott, most is kegyelmes volt az egyházfejedelemehez. Tizenegy óra tájban ismét megnyugodott és csendesen szunnyadni kezdett. A családtagok között ott örködött dr. Gyergyay Árpád is és állandóan figyelte a püspök szivverését. Hajnal felé már rendetlen volt az érverés, az öntudat csak egyetlenegyszer lobbant fel egy rövidke pillanatra még a püspökben. Fájdalmat érzett, felnyitotta szemeit, panaszkodó tekintete nézett a körülötte virrasztókra. Gyergyay professzor ekkor egy kanálban enyhítő orvosságot nyújtott feléje.

— József bácsi, orvosság — mondta.

És a haldokló Ferencz József még egyszer fegyelmezni tudta örök pihenésre vágyó szervezetét, felnyitotta száját és bevette az orvosságot. Megmerevedő kezével még egyszer megszorította felesége reszkető kezét és egy sóhajással, hogy „jaj Istenem” ismét álomba

merült.

Csendesen megnyugodva pihent az ágyán, a vonásai kisimultak és álmában is szeretelmes jóság árasztotta el lényét. Mellkasa már alig emelkedett, amikor a hajnal világossága beszűrődött a lefüggönyözött ablakon. Félhat lehetett, amikor Gyergyay professzor szomorúan csóválta meg fejét, mert az érverés egyre halkabb lett. Ekkor szólalt meg a hajnali harangszó és amíg a bugó, érceshangu harang a vasárnap reggelt hirdette, csendesen elszállott Ferencz József püspök lelke. Amikor a harangszó véget ért, vasárnap hajnalban Ferencz József püspök szive is megszűnt dogni. Szenvedés és kín nélkül kötözött át a másvilágra. A halálküzdelem nehéz perceiben nem állította megpróbáltatás elé hozzátartozóit, hanem amilyen csendes és szép volt egész élete olyan volt a halála is.

Temetik a püspököt

Szerdán délután három órakor már zsufozásig megtelt az egy Isten hívők temploma. Kint az utcán pedig beláthatatlan tömeg hullámzott, amely osztozott az unitárius egyház gyászában.

A templom közepén a ravatalon lezárt ércoporsóban utoljára fogadta hiveit Ferencz József unitárius püspök, akinek nevéhez közel egy százados története fűződik ennek a templomnak. A ravatalt egészen elborítják a koszorúk. Elöl a gyászoló hitves koszorúja, földig ér a szép fehér selyemszallag, amelyet hajdan a mennyasszony Ferencz Józsefné viselt, most pedig gyászosan ötlenek szemünkbe az aranybetűk „**Felejthetetlen Józsimnak, Ninád**”. A gyermekek és unokák koszorúja mellett ott van számos tisztelő barátnak és társadalmi egyesületnek koszorúja.

A magyar állam nevében koszorút helyezett a ravatalra a bukaresti magyar királyi követség és ott látjuk az angol és amerikai unitárius társulat angol feliratu koszorúját. „**To the memory of our beloved Bishop Ferencz. The American and British Unitarian Assotiations.**” A mi szeretett Ferencz püspökünk emlékezetének. Amerikai és angol unitárius társulat.

Dr. Boross György imája

Az ünnepélyes és meghatott csendet néhány perc múlva megtöri a zsoltár szivhezsóló hangja: „Tebenned biztunk elejítől fogva”. Majd a Magyar- és Honvéd-utcai református földészdalárdák karéneke közben megjelenik dr. Boross György püspök-helyettes a gyászbavont katedrán. Dr. Boross György magas alakja néha meg-megreszket a szószéken. Lát-szik rajta, hogy csak alig tudja visszafojtani a meghatottságtól feltörő könnyeit.

A gyászoló közönség zokogása közben dr. Boross György püspök-helyettes imát mondott.

Dr. Varga Béla gyászbeszéde

A gyönyörű ima után új gyászdal csendül fel az orgona mellett. A teológia és a főgimnázium egyesített énekkara adja elő. Majd dr. Varga Béla teológiai professzor megy fel a katedrara, hogy gyászbeszéd keretében elbucsuztassa templomától Ferencz József unitárius püspököt. Szuggesztív erejű beszédének hatása alatt mintha a könnyeken, a gyáson és keserűségen keresztül újra megjelennek előttünk Ferencz József unitárius püspök. Az erőteljes színekkel fölvezetett jellemvonások lassan egységes képpé válnak és ott a szószéken „az aranyszajú Ferencz Józsi”, az unitárius egyházközség kedvenc fiatal papja. Már halljuk is, hogy cseng a hangja, hűvös biztatás árad ki belőle. Két évtizeden át majdnem minden vasárnap erről a szószékről beszélt Kolozsvár közönségéhez a fiatal Ferencz József, ez a nyittekintetű, magastermetű ifjú. Jellegzetes magyaros vonásait harmónikusan egészíti ki fekete Kossuth-szakálla. Azután új kép. Az érett férfi nagyszerű sikereit püspöki méltósággal jutalmazza meg a közszerepet és bizalom. És a karrier újra felfelé ível. A püspök nemcsak egyházának válik tevékeny ünnepelt vezetőjévé, hanem elismerést tekintély lesz egyháztörténelmi írói és politikai munkálkodásával. A béke és nyugalom éveiben „Ferencz József a férfi” a hasznos és tanulságos intézkedések egész sorozatával újjászervezi az unitárius egyházat. Kösziklára építi fel a hittételeket. Erős lelki kapcsolatot teremt a tengerentúli hitrokonokkal.

Utolsó kép. A férfi élete aggságba hajlik. A szikár alak meggörnyed, a dus fekete hajat megritkítja, a gyönyörű szakállal együtt fehérre festi a kor. És újra ismétlődnek Ferencz József püspök első ifjúságának eseményei. Az aggastyán világösszeomlást lát maga körül. Megingathatatlanak vélt országpillérek hullanak szerte. És az unitárius egyház ősz fejének utolsó éveiben ismét küzdenie kell, hogy elismerjék egyházának jogait, védenie kell az iskolákat. Tekintélyével és soha el nem csüggedő hitével neki kell bizalmat öntenie fiatal munkatársaiba. És a szeretettől, az emlékezés fájdalmas emlékeitől átfutott beszéd megeleveníti most az utolsó évek Ferencz Józsefét. Ahogy előttünk dolgozott, küzdött, épített egyházáért. Ennek a képnek is vége. Utolsó bucsuszavak hangzanak el. Megszólal az orgona és a Törekvés dalárda gyászdala közben elhagyja a templomot a közönség.

A püspök utolsó útja

Gyors egymásutánban telnek a percek, amíg a gyászoló közönség menetbe fejlődik. Ez alatt megáll a templom előtt a gyász kocsi. Már elhelyezték a koszorukat és most az egyházköri felügyelőkönkök könnyes szemekkel, megilletődve hozzák a koporsót. A főpásztor elhagyta a templomot, hogy fáradt teste sohase térjen többé vissza.

A menet elején a különböző magyar iskolák tanulói haladtak négyes sorokban, majd az egyetek gyászfátyollal leborított lobogóval. Az unitárius egyház vezetősége megett haladtak a magyar egyesületek küldöttségei, majd Dan Parten az államhatalom képviselőjében, Pap Danila hadtestparancsnok, négy tábornok és több törzstiszt a hadsereg részéről. Ezután következtek a külföldi követek, a román és kisebbségi egyházak vezetői, a nőegyletek, az unitárius papok csoportja és számszám a tisztelők, a kolozsvári magyar társadalom tagjai.

A gyász kocsi előtt **Hadházy Sándor** párnán vitte az elhunyt rendjeleit, aztán hatlovas gyászhintó vitte a koporsót. A gyász kocsi után haladtak az elhunyt püspök gyermekei, unokái és az unitárius egyház főtanácsának tagjai. Mély meghatottságot keltett a torokkőiak küldöttsége, akik ünnepi viseletben kísérték utolsó útjára a püspököt. A temetőbe menet az uton a Magyar- és Honvéd-utcai dalárdák énekeltek egészen a házsongrádi temető kapujáig, ahol a diszszázad és az iskolák ifjusága sorfalat állott és meghajtott zászlóval még egyszer tisztelgett a nagy halottnak.

A temetőben

A családi sirkertbe felvezető uton már elementáris erővel tört ki a fájdalom. A püspök özvegyét, a kétségeesett fehérhajumatrónát, akit idáig csak fojtogatott a zokogás, most már elhagyta az önuralma. Annyira rosszul érzi magát, hogy családjának néhány hölgytagja hazakiséri és itt öntudatlan testtel, könnyezve lefektetik. A menet pedig tovább halad a nyitott sirhoz, amelynek szája fölé helyezik az érckoporsót. A temetői szertartást a Csizmadia Ipartársulat gyászéneke vezeti be, majd dr. **Ferenczy Géza** egyházi egyeteme nevében meghatott hangon elbucsuzik az unitárius püspöktől Csikorgó hideg van, a fenyőfákat meg-megrázza a szél.

A közönség beláthatatlan tömegben zarándokol a sirhoz és a férfiak levett kalappal hallgatják a gyászbeszédet. Ferenczy Géza főgondnok elmondja, hogy az unitárius egy-

ház örökségének tekinti az elhunyt egyházfőnek néhány nap előtt hozzá intézett szavait, hogy „építetek, dolgozzatok hasznosakat és szépeket. Ti következtek fiatalok, én már elfáradtam” Utolsó szavait fátyolossá teszi a zokogás, majd dr. Csiky Gábor lép a koporsóhoz és az angol és amerikai missziótársulat nevében mond búcsúbeszédet a sirnál. Könnyezve említi meg, hogy a kábelsürgönyökre már válasz jött a tengerentúlról és az amerikai hittestvérek kivánságára eljött, hogy elbúcsúztassa a világ egyetlen unitárius püspökét.

Még csak egy beszéd van hátra, hogy örökre eltűnjön szemünk elől az unitárius püspök koporsója. Az ünnepélyes csendben már elő is lép Gvidó Béla, a legöregebb esperes, az egyházköri igazgató. És az unitárius lelkészek és belső emberek nevében zokogva vesz búcsút az egyházfejedelmtől. Elcsukló zokogása sokszor meszakitja a beszédben, Áldólag terjeszti kezeit, még egy utolsó Istenhozzád, felhangzik a búcsuzó ének és ennek hangjai mellett

leengedik a mélyre ásott sorba a koporsót. Az utána dobott koszoruk fedik le a kepersó ércét s ennek a sirnak kell majd befogadnia a főpásztor életének hü társát, a gyászoló feleséget is. Most még egyedül fogja pihenni az élet fáradságait Ferencz József.

A gyászmenet lassanként eloszlik. Mindenki dob egy-egy megfagyott földgöngyöt a sirba és ezután megkezdődik a sirások szomorú munkája. Ennél a legutolsó aktusnál már csak a család férfi tagjai maradnak ott, akikkel együtt zokog Ferencz József hü titkára, Kovács Kálmán. A fenyőfák árnyéka egybeolvad a lehulló alkonyattal. Készen áll a sirdomb, amelyet virágdisszel vonnak be a kint hagyott koszoruk. Fájó sóhajtással a családtagok is elindulnak és átadják a nyugalomnak Ferencz József püspök testét, akinek a szelleme azonban mindig itt marad közöttünk példájával intve, buzdítva Erdély sok megpróbáltatásnak kitett magyarságát.

Búcsuzó Ferencz József unitárius püspök ur sirjánál

Szeretett főpásztorunk! Angol, amerikai, magyarországi és más távoli hiveid megbízásából jöttem, hogy nevükben nyitott sirod fölött egypár búcsuzót mondjak. Hogy ki voltál Te a világ unitáriusai és magyar fajunk számára, azt történelem fogja majd tüneményes pályafutásodhoz méltóan megállapítani. Egy azonban már most is bizonyos és az az, hogy Téged a jó Isten ajándékképpen adott nekünk. Istentől vett küldetés alapján jártál közöttünk. A hit, hogy Téged az Isten küldött, adott neked egykor inspirációt az evangélium hirdetésére úgy, hogy ékes zsol-tárod aranykulcsára egyszerre megnyitak az emberi szivek. A hit, hogy isteni küldetés alapján cselekszel, adott neked erőt a munkához, melyet a hősök dicsőségével végeztél anyaszentegyházunk és népünk javára, ez öntött fiatalos bátorságot aggastyán kebledbe is. A hit, hogy Isten állított a világ unitá-

riusai élére, személyednek öntudatlanul is olyan tündöklő nimbuszt adott, hogy a világ összes unitáriusai hódolattal és rajongó tisztelettel vettek körül. Nevednek nimbusza fény, dicsőség áldás és védelem volt számunkra. Volt és lesz azután is. Porhüvelyed visszaadjuk a földnek, melyből az vétetett. Sirodra virágokat hint a szeretet, márványkövet állít majd föléje a kegyelet, neved megörökíti a történelem. Szellemalakod pedig, mint tűzoszlop a pusztában vándorló nép előtt világol; világrészekre hinti áldott sugárát, új ígéretek földje felé vezet. Legyen áldott a nagy Isten szent neve az áldásért, amit a Te életed nekünk hozott. Szeretett főpásztorunk! Hegyeken és tengerekentuli hiveid erdélyi testvéreikkel együtt mondják: Pihenj csendesen!

Dr. Csiky Gábor

Egy kivételesen szép élet

Főtiszteletű Kilyéni Ferencz József unitárius püspök ur életrajza

Született 1835 augusztus 9-én Alparéton. Atyja Kilyéni Ferenc József, anyja Balogh Anna volt. Két testvére volt: Károly és Anna, ő a gyerekek között a legkisebb. Károly bátyja később a magyar királyi kuria bírójává lett. Ferencz Józsefet 1841-ben hozták be szülei Kolozsvárra az unitárius kollégiumba. Itt tanult a szabadságharc kitöréséig, amikor haza kellett mennie az intézetből. Otthon a nagy márciusi eszméktől áthatott fiatal diákok gyerekek lelkesítő beszédek tartott a falu népének s szabadságszeretete megnyilatkozásának tekinthetjük, hogy a fiatal diák meghallva, hogy Agyagfalván gyűlésre jönnek össze, arra, mint hallgató, ő is elment. A gimnáziumi tanulmányait 1855-ben végezte Kolozsvárt s ugyanakkor lelkésznek is felszentelték. Ez évben választotta meg a kolozsvári egyházközség segédlelkésznek, a kollégiumnál pedig köztanító lett. 1857-ben rendes tanárnak választják meg s ugyanakkor külföldi tanulmányutra küldik. Két évet töltött Göttingában és Berlinben, valamint beutazta Hollandiát, Belgiumot, Franciaországot s ugyanakkor Angliába is kiment. Külföldi tartózkodásából hazatérve az egyházközség másodlelkészének választotta meg Kriza János akkori I. pap mellett. A következő évben, 1860-ban megnősült, feleségül vette Gyergyay Annát. Majd Kriza János püspökké történő választásával 1861-ben ő lett az egyházközség első lelkésze s a kollégiumban a válás tanára. Erre az időre esik a budapesti egyházközség megszervezése érdekében végzett munkásságának első része, amelynek során 1869-ben széleskörű érdeklődés és nagy hatás mellett az első istentiszteletet is megtartotta.

Ferencz József püspök

Kriza János püspöknek, a Vadrózsák halhatatlan emlékü gyűjtőjének és költőjének halála után 1876-ban az árkosi zsinaton püspökké választották s ettől az időtől kezdve egyháza munkájában fáradhatatlan tevékenységet fejtve ki, mindig első volt a dolgozók között. Még ez évben felment újra Budapestre, ahol részt vesz a báró Baldácsy-alapbizottságának tárgyalásain, ugyanakkor megtartja az ágostai iskolaiban a második unitárius istentiszteletet is s a következő évben megérkezve, püspökké választásának királyi megerősítése is, leteszi a hűségsküt s

ettől az időtől kezdve a Magyarország területén lakó összes unitáriusok püspökeként végezte tovább nemes és tevékeny, egyházszerző munkásságát. 1877-től egészen 1918-ig nincs olyan év, amelyikben ne tartana püspöki vizsgálatokat az egyes körökben, sőt az egyes egyházközségekben is. A következő évben királyi tanácsosi címet kap. Majd 1879-ben Székelykeresztúron megünnepeli elnöklése alatt zsinat keretében az unitárius egyház nagy alapítója, Dávid Ferenc halálának 300 éves évfordulóját. E zsinaton tette Kelemen Benő, akkor tekintélyes nagy alapítványát, amit itt annál inkább érdemesnek tartunk kiemelni, mert ugy attól az időtől kezdve, mint később is Ferencz József egyéniségének hatása alatt az unitárius hívek alapítványaikkal sokkal nagyobb méretekben kezdenek hozzájárulni az egyetemes egyház érdekeihez. 1881-ben Ferencz József folytonos agitálása folytán a budapesti fiókegyházközségből rendes egyházközség lesz.

Parlamenti karrierje.

1884-ben Torockón országgyűlési képviselővé választják s érdekes, hogy jelöltség vállalására ugyanakkor Kolozsvár is felkérte, de ő inkább a torockói kerületet tartotta meg. Tagja volt a parlamenti pénzügyi bizottságnak s annak ülésein az egyházakat érintő kérdésekben gyakran felszólalt. 1885-ben tartja házassága 25 éves jubileumát, boldog családi körben, három fia, három lánya s nagyszámu rokonság részvételével. 1887-ben képviselői mandátumának lejártá után tevékeny részt vesz az új házassági jog megalkotásában s még többet buzgólkodik egyháza és a kolozsvári főgimnázium ügyeiben, különösen azoknak államsegélyben való részesítése érdekében.

A millenium évében megkapta a II. osztályú vaskoronarendet s ugyanez évben Budapesten konferenciát tart az angol és amerikai hittestvérekkel. 1899-ben püspöksége alatt lép életbe az unitárius egyház új szervezeti szabályzata, melynek megalkotásában is aktív részt vett. 1902-ben pedig megkezdte a duna-tiszamenti egyházkör széleskörű megszervezését. 1905-ben tartotta lelkészé szentelésének félszázados jubileumát s ugyanakkor a magyar főrendiház tagjává nevezték ki. Egyházkormányzása ez éveiben ismét gimnáziummá lesz a tordai unitárius középiskola, míg 1907-ben a székelykeresztúri algimnáziummá.

ziumot emelik főgimnáziummá. 1909-ben pedig újjászervezik a teológiai akadémiát is. Az 1910-ik év eseményeit aranylakodalma Dávid Ferenc születése 400-ik évfordulójának hatalmas keretek között tartott kolozsvári és dévai ünnepségei koronázzák meg. 1915-ben a 80 éves főpásztort Ferencz József király a Ferencz József-rend nagykeresztjével tünteti ki. 1916-ban elérkezik püspökségének negyven éves jubileumához.

Az impériumváltás után

1919. év végén a bekövetkezett események hatása alatt, hiveiért s egész Erdély sorsáért aggódó nemes szívű egyházfejedelem gyönyörű főpásztori levél szavaival önt bizalmat a hivesek lelkébe s inti egymás megbecsülésére és szeretetére a különböző fajokat és felekezeteket. 1920-ban házassága 60 éves évfordulóját is megéri a munkában és áldozatosságban mindig egymás mellett tevékenykedő agg főpásztor és hűséges élettársa. 1922-ben I. Ferdinánd, Románia királya a Román Koronarend főtitkárnak nevezi ki. Tagja volt 1927-ig a román szenátusnak is. 1925-ben teljes egészségben éri meg 90 éves születési évfordulóját s az ez alkalommal tartott ünnepségen az összes felekezetek és hatóságok melegen üdvözölték a kivételes kort elért kiváló férfit.

Az ötven esztendősi püspöki jubileum.

1926-ban jubilálta az unitárius egyház 50 éves püspökségét, amely jubileum egyaránt ünnepe volt egész Anglia és Amerika unitáriusságának is. 1925 karácsonyt váró napjaiban lábtörés érte, de Isten csodálatos segítségével könnyen kiheverve a sérülést, tovább is részt vehetett egyháza igazgatásában. Az 1927-iki főtanácsi ülés alkalmával is ő szentelte fel az ifjú lelkészeket. Az egyház kormányzását a legutolsó napokig végezte s valóban Isten különös kegyének kell tartani azt a csodálatos szellemi frisseséget, amelyet még a legutolsó pillanatban is megőrizett a már 93 éves püspök. Pár nappal ezelőtt azonban sárgaság vett erőt az eddig minden betegséggel szemben ellenálló egyházfőn, amivel már nem tudhatott megbirkózni a 93 éves aggastyán fizikuma s ez a betegség rövid idő alatt el is végezte a maga tragikus munkáját.

Ferencz József kapcsolata az angol és amerikai unitárius világgal.

Ferencz József püspök nevéhez fűződik a magyar unitáriusoknak az angol és amerikai unitáriusokkal való szervezesebb kapcsolata. Az

ő személyes buzgólkodása teremtette meg azt a szoros összetartozást a külfölddel, különösen Angliával és Amerikával, amelynek áldásos gyümölcsét az utolsó időkben annyiszor és olyan jótékonyan élvezték a magyar unitáriusok. Az ő püspöksége alatt állandóan tanulmányutakat folytathattak a magyar unitárius egyházi és tanügyi férfiak, de rendszeresen ellátogattak az amerikai és angol unitáriusok is itt élő hittestvéreikhez. Folytonos levelezést tartott fenn azok vezetőivel s még halála előtt is küldött leveleket az ottani egyházvezéreknek. A külföld részéről különben a legnagyobb tisztelet vette körül mindig a kiváló ősz egyházfejedelmet s az angol és amerikai unitáriusok is őt tekintették püspöküknek.

Mint egyházának soha el nem lankadó gondos kormányzója a vezetése alatt tartott képviselőtanácsi és főtanácsi üléseken temérdek reformot hozatott egyháza továbbfejlődése érdekében. Alatta az unitárius egyház alapos szervező munkát végzett s a demokratikus eszmék napról-napra új eredményeket termeltek.

Irodalmi munkássága.

Egyházkormányzó és szervező munkáján kívül Ferencz József értékes irodalmi munkásságot fejtett ki. 1861-ben több tanártársával együtt ő alaitotta a **Keresztény Magvető** című folyóiratot, amely ma is fennáll s amely ezalatt az idő alatt széles körben elhintette a keresztény unitárius világfelfogás eszméit. Unitárius Káté című könyve 11 kiadást ért el és ma is használatban van. 1878-ban Budapesten jelent meg **Egyházszeretési dolgozatok** című munkája. **Unitárius Kistükör** címmel az egyház történetét írta meg. Ez a kötet szintén több kiadást ért el s a Kátéval együtt német nyelvre lefordítva Németországon is használják. 1876-ban Kecskeméten jelent meg a **A vallás külföldi befolyása a hitéletre** című műve. 1902-ben **Hit-tan unitárius középiskolák számára**. Legutolsó önálló munkája **Emlékeimből** címmel jelent meg az unitárius könyvtár kiadásában 1925-ben. Ezekben a nagyobb terjedelmű önálló munkákon kívül kéziratban maradt 12 füzetből álló terjedelmes **Naplója**, melyben az ősz főpásztor életének minden nevezetes eseményét följegyezte. Ezek között a feljegyzések között nagyon sok a történelmi becsü megemlékezés. Uralkodókkal, miniszterekkel, egyházi és társadalmi vezérférfiakkal folytatott beszélgetések és feljegyzések fordulnak elő benne. De temérdek a száma beszédeinek cikkeinek, fordításainak, amelyek különféle tudományos egyházi és irodalmi lapokban jelentek meg.

Ezen a hatalmas egyházi és irodalmi munkásságán kívül állandóan résztvett a magyarság minden kulturális megmozdulásában, tevékenységében s azokban mindig a haladó felfogást képviselte. Tiszteleti és rendes tagja volt sok tudományos és társadalmi intézetnek, legrégebb tagja volt a EME-nek, alapításától kezdve buzgón részt vett annak egész

munkálkodásában s 1926-ban az ő elnöklete alatt szervezték ujja az erdélyi magyarságnak ezt a kiváló tudományos testületét. Direktóriumi tagja volt az EMKE-nek. Tiszteleti elnöke volt a kolozsvári kaszinónak s vezető tagja majd minden fontosabb magyar kulturális egyesületnek.

Gyászistentisztelet a Koháry-utcai templomban

1928. február hó 19-én, hajnali harangszóval ébredt fel 93 évig tartott hosszú földi álmából a mi ősz püspökünk. Nyolcadnapra, február 26-án d. u. 5 órakor gyász Istentiszteletet tartottunk emlékére. Szűk lett és kicsiny a templom annak a közönségnek a befogadására, amely részt akart venni az egyház gyászában. Eljött mindenki, aki csak egyszer is hallotta a nevét, eljött az is, aki talán csak halhatatlan Jókaink csodálatos regényéből ismeri az „unitárius” nevet. Eljöttek a család itt élő tagjai. Eljött mindenki, aki valaha, egyszer életében Kolozsvárt megfordult... és jöttek az unitáriusok... csendesen... hallgatva... bubánatos arccal, földre hajló fejjel... jöttek csendesen, keletről, nyugatról, Csonka-Magyarország minden kis zugából, vidéki városok s falvak kunyhóiból és kőpalotáiból... hallgatva... csendesen, könnyező szemekkel, hogy együtt sirják el a szívük fájalmát, hogy annyi erdélyi buslélek mélyéről felzokogó bánat mutassa meg a mi nagy gyászunkat annak emlékének, akit elvesztettünk s mutassa meg, hogy ez a veszteség mérhetetlen nekünk. — És jöttek a reformátusok, az evangélikusok és a többi testvérek főpapjai, küldöttei és körülülték a feketébe terített asztalt, amelynek közepén, a könyvek könyvén, — a mi kedves püspökünk kedvenc virága, — egy kis csokor ibolya „késége” reménykedett s próbálta enyhíteni, vigasztalni a szomorúságot.

Dr. Barzu Liviusz orgonajátéka és Dr. Csiki Gábor missziói lelkész imája után Józán Miklós püspöki vikárius mondott gyászbeszédet. A jó pásztor nemes alakját rajzolta meg beszédében, azét a pásztorét, aki életét adja, életét szenteli bárányainak. Szép volt az élete, mert életében mindig a szépet, az erkölcsi szépet kereste és cselekedte.

A gyász Istentisztelet után az egyházközség közgyűlést tartott, amelyen Dimény Mózes pt. főigazgató egyházköri felügyelő gond-

nok, mint az erdélyi magyarok élő reménységéről és a felekezeti békesség főpásztoráról emlékezett meg. — Józán Miklós püspöki vikárius végül felolvasta a hatóságok és egyesek részvét iratait és táviratait, amelyekben együttérzésüknek adtak kifejezést: A Kormányzó úr őfőméltósága, József Főherceg őfensége, Bethlen István gróf miniszterelnök, Walkó Lajos külügyminiszter, Gróf Klebelsberg Kunó vallás és közoktatásügyi miniszter, Mayer János földmivelésügyi miniszter, Gróf Teleki Pál nyug. miniszterelnök, Dr. Pesthy Pál igazságügyminiszter, Dr. Tóth István miniszteri tanácsos, a Felsőház és a Képviselőház elnökei, az Evangélikus Egyetemes Egyház Egyetemes Felügyelője, a Tót evangélikus Egyház, a Német Evangélikus Egyház, a Református Egyetemes Konvent, a Bethlen Gábor Szövetség, Dr. Ravasz László, Dr. Raffay Sándor, Geduly Henrik és Kapi Béla püspökök, a Pesti Izr. Hitközség, Dr. Ripka Ferencz főpolgármester, a Pázmány Péter — Tud. Egyetem, a Gróf Tisza István — Tud. Egyetem Debreczen, az Erzsébet — Tud. Egyetem Pécs, a Ferencz József Tud. Egyetem Szeged, a József Műegyetem, a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Nemzeti Múzeum, Dr. Serédi Jusztinián hercegprimás, a Ref. Teológiai Akadémia, a Luther Társaság, a Protestáns Nőszövetség, Dr. Kovács Sándor ev. teol. tanár, Nyáry Pál ref. eseres Pécs, Uray Sándor ref. lelkész Debreczen, Duszik Lajos ev. esperes Miskolcz, a Hómezővásárhelyi Unitárius Egyház, a debreczeni, — szegedi és böhönvei leány-egyházközségek, özv. Beniczky Gáborné Batthyány Ilona grófnő, Cinkota; Perczel Flóra Baracska; K. Bedő Béla Galgagyörk; Dr. Albert Áron Csongrád; Dr. Molnár Dezső Bpest; Hajdu Henrik író Ujpest; Kocsis János bérlő Sárbogárd; Dr. Jakab Zoltán közjegyző Igal; és Vészi Emil Szilvásváradról izenték, irták, hogy őszinte szívvel vesznek részt gyászunkban.

Mit hisznek az Unitáriusok?

1. Hiszünk egy Istenben, aki teremtette ezt a végtelen világot s benne az emberiséget. Ez az Isten egy és osztatlan, örökkévaló Lélek; lényegében és személyében egy tökéletes erkölcsi egység, akiben nincs soha változás, avagy változásnak árnyéka. Kire nézve mondja Urunk Jézus, ami tanítómesterünk az ő tanítványainak minden korban és minden népek között: „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes.” Ő adja a mi napi kenyerünket, Ő ruházza fel a mező liliomát, Ő visel hü gondot az égi madárra, Ő vezérli utját az utban bujdosónak. Élő Isten Ő, aki végtelen szereteténél és irgalmánál fogva még az ő tékozló fiának is megbocsát... Élő Isten Ő, akiben és aki által élnek mindenek a mennyen és a földön.

Bibliai idézetek: 1. Móz. I, 1—27. Gal. III, 20. Ján. IV, 24. Jak. I, 17. Máté VI. 11, 26—29. Zsolt. CXXXIX. 7—10. Luk. XV. 11—32. 1 Kor. VIII. 6. 1. Ján. IV. 16.

2. Hiszünk Jézus Krisztusban, aki Istennek szent fia. Nekünk testvérünk és példaadónk tanítómesterünk és idvességre vezérlő kalauzunk, aki azért jött e világra, hogy bizonyosságot tegyen az igazságról. Az ő születése — örömhír: evangélium a föld összes népeinek, mert ő a békesség fejedelme. Törvénye a szeretet, melynek parancsa ma is mindnyájunkat kötelez: Szeresd a te Uradat Istenedet teljes szivedből és minden erődből. — Szeresd felebarátodat, úgy mint magadat. — És bocsáss meg még ellenségeidnek is. ” É l e t e és m u n k á j a eszménykép, melyet követve Istenhez, az égi Atyához közelebb juthatunk s az ő földi gyermekei között, a testvériség szent jegyében, építhetjük nemzedékről — nemzedékre a mennyeknek országát. H a l á l a és á l d o z a t t é t e l e : örök vértanúság, melynek áldásaiban csak azok a hívő

lelkek, azok az igazi tanítványok részesülnek, akik maguk is hasonló áldozatra készek.

Bibliai idézetek: Máté XVI. 16. Ján. VIII. 40. XIII. 13—15. XVIII. 37. Márk III. 35. Luk. II. 10—11. 13—14. Máté XXII. 37—40. Márk XII. 29—31. Luk. X. 27. 1. Tim. II. 5. Ján. VI. 44—47. Luk. XXIII. 34. XXIII. 46. Máté XXV. 34. Ján. XII. 32. Ján. XIV. 6. Márk VIII. 31—37. 1. Kor. XV. 20. Ef. II. 5. Filip. I. 29.

3. Hisszük a Szentlelket, Istennek jóra vezérlő erejét, melynek segítségével hiven és igazán betölthetjük e földön emberi hivatásunkat és isteni küldetésünket. Ez a Szentlélek, az igazság lelke, világosítja meg a mi véges értelmünket; ez a Szentlélek, a szeretet lelke, tisztítja meg a mi szivünket minden földi salaktól; ez a Szentlélek, az istenfiúság Lelke, erősíti meg a mi törékeny emberi akaratunkat, hogy a jóban állhatatosan megmaradjunk. Ez a Lélek az Isten ajándéka, éppen úgy, mint a mi boldogító hitünk és meggyőződésünk is, melyért tünni és szenvedni, melynek diadalát minden áldozattal előmozdítani szent kötelességünk.

Bibliai idézetek: Ján. III. 34. — XIV. 16—17. — 26. 2. Tim. I. 7. Zsid. I. 9. 2 Pét. I. 21. Ján. III. 8. Ef. II. 8. Luk. VI. 22. Máté V. 10—12. Zsid. I. 14.

4. Hiszünk egy közöséges keresztény anyaszentegyházat, amelyben otthon érzi magát minden faj és minden felekezet. Ennek az anyaszentegyháznak a tagjai az Ur Jézus Krisztust vallják mesteröknek. Céljok: e földön Isten országának terjesztése és az emberek testvéri közösségének egyetértésen és kölcsönös megbecsülésen nyugvó békés, munkás, boldog élete. Ebben az anyaszentegyházban nincsenek urak és szolgák; nincs első és utolsó. Itt mindenki annyit ér, amennyit buzgó imádsága és kitartó munkája, hite, re-

ménye és áldozó szeretete által kiérdemel magának. Látható egyháza a láthatatlan Istennek, akiben élünk, mozgunk és vagyunk.

Bibliai idézetek: Rom. XII. 5. 1 Tim. III. 15. Tit. II. 11—12. Rom. XV. 1—2. Luk. XVII. 20—21. 1 Tim. II. 4 Luk. XXII. 26. Jak. V. 16. II. 26. 1 Kor. XIII. 1—3. 13. Jak. I. 6. 2. Kor. IV. 18.

5. Hisszük a bűnök bocsánatát. Amiért a „Miatyánk”-ban így imádkozunk: „És bocsásd meg a mi vétkeinket.” Isten, az égi Atya, nyújtja nekünk ezt a bocsánatot, ezt a lelki megkönnyebülést, hogyha elkövetett vétkeinket, keserű könnyek között, őszintén megbánjuk s nemcsak javulást ígérünk, hanem a megismert jó és igaz uton állhatatosan megmaradunk. Ilyen módon várjuk és reméljük a kiengesztelődést, melyet Jézus, ami nagy Mesterünk, a tékozló fiuról szóló gyönyörű példázatban örökitett meg. Az ő szellemében és az ő magasztos példája szerint, mi is készek vagyunk megbocsájtani azoknak, akik mi ellenünk vétkeztek. Ebben áll legközelebb az emberi gyarlóság az isteni tökéletességhez.

Bibliai idézetek: Máté VI. 12. 14—15. Jak. IV. 7. Ján. I. 3. VIII. 7. Márk I. 4—5. Zsolt CXLV. 8. Tit. III. 5. Csel. II. 38. Luk. IX. 56. III. 3—9. VI. 31. Ján. VIII. 11. 1 Kor. III. 23. VI. 17.

6. Hisszük az örök életet. Azt az új eget és új földet, amelyben lakozik az igazság. Azt a magasabb rendű, tisztult és átszellemült életet, amelyre ez a mulandó földi világ csak előkészület. Ebben az időn és téren felülkerekedő életben eltűnnek a földi világnak bántó fonákságai, jóvátételnek annak igazságtalanságai: akik vetnek könnyhullatással, ott aratnak nagy örömmel. Erre az életre utal bennünket a mi urunk Jézus Krisztusnak dicsőségesen megfutott földi pályája, amelynek utolsó stációja a kereszten minden hívő keresztényre nézve azt jelenti, hogy az igazi út csak a siron tud kezdődik. A „Consummatum est” (elvégeztetett) nem a megörlő, a megsemmisítő véget jelenti, hanem egy újabb, egy dicsőbb lét kezdetét. Ha ő vele halunk meg, vele fel is támadunk: „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletesek” Az örökélet ígérete — ítélet és megnyugtatás, vigasztalás és lelki erő a hívő léleknek minden időben. Sokkal bizonyosabb, élő valóság, mint a percznek és párának tovatűnő árnyék élete.

Bibliai idézetek: 2. Pét, III. 13—14. Zsid. XIII. 14. Csel. I. 11. II. 28. 2 Kor. V. 1. 19. Zsolt. 126. V. Thess. IV. 16. Máté V. 48. Ján. XV. 25. 1. Kor. XV. 42—44. XIII. 12. 2. Kor. V. 2—8. Ézs. 40. 6. 7.

